

Мохнюк Руслан

викладач Рівненського державного

гуманітарного університету

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

Статтю присвячено розгляду питань формування громадянської культури студентів. Висвітлено різні підходи до розгляду цієї проблеми у науково – педагогічній літературі і на цій основі визначено поняття громадянська культура студентів у контексті загального значення поняття культури, розкрито шляхи її формування як особистісного психічного новоутворення, що формується у процесі навчання у ВНЗ. Виокремлено необхідні для ефективного розв’язання завдання форми і методи навчання.

Ключові слова: *громадянська культура, формування громадянської культури, діалог, взаємонавчання.*

Статья посвящена рассмотрению вопросов формирования гражданской культуры студентов. Раскрыто разные подходы к рассмотрению этой проблемы в научно – педагогической литературе и на этой основе определено понятие гражданская культура студентов в контексте общего понятия культуры, раскрыто пути ее формирования как личностного психического новообразования, которое формируется в процессе обучения в ВУЗе. Выделено необходимые для эффективного решения задачи формы и методы обучения.

Ключевые слова: *гражданская культура, формирование гражданской культуры, диалог, взаимообучение.*

The article presents theoretic generalization and new approaches to the process of formation of university students' civic culture as an independent pedagogical problem. It includes the analysis of the problem in science literature.

The ways of development of such culture of students are outlined and characterized.

Key words: *civic culture, the formation of civic culture, dialogue, inter-teaching.*

Однією з умов розбудови незалежної української держави як демократичної є наявність розвиненого громадянського суспільства. У зв'язку з цим надзвичайно важливим і невідкладним завданням сьогодення України є формування справжнього громадянина: активного, освіченого, здатного жити й працювати в умовах демократії, спроможного забезпечувати соборність і незалежність України, відчувати постійну відповідальність за себе, свій народ і країну.

Сьогодні людина, для якої демократія та громадянське суспільство є природним середовищем для задоволення її особистих та суспільних інтересів, визнається основою демократичного суспільного ладу. Життя вимагає від особи не лише громадянської активності, а й усвідомлення нею власної ролі й значення у житті суспільства та відповідальної дії, згідно з власними переконаннями і цінностями. За висновками науковців, намагання звільнитися від спадщини тоталітаризму в економіці, політиці та національній самосвідомості не призводять в Україні до бажаного успіху, зокрема й через несформованість у суспільстві системи цінностей, моделей та зразків поведінки, характерних для демократичної громадянської культури [1–5]. Духовний, моральний, соціальний розвиток окремої особистості ускладнюється швидкими змінами соціально-політичного, економічного та культурного життя суспільства. За умов політичної та економічної нестабільності, дефіциту духовності виключно важливою стає стабілізуюча роль освіти як гаранта громадянського миру. Державна система освіти, що відповідає за соціалізацію особистості, є важливішим інститутом, який спроможний еволюційним шляхом забезпечити зміну ментальності, створити умови для виховання людини громадянського суспільства. Саме тому формування громадянської культури особистості стало нагальною потребою, вирішення якої вимагає зростання уваги до розвитку соціально-гуманітарної освіти і виховання сучасної молоді.

Ось чому проблема формування громадянської культури є однією з найважливіших у педагогіці і психології. Її значущість підтверджена державною національною програмою «Освіта. Україна XXI століття», Конституцією України, Концепцією громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. Від успішного

розв'язання проблем, зазначених в даних документах, залежить розвиток та формування особистісних рис характеру, індивідуальних якостей, які є основою правильного мислення, спонукальною силою до дій, вчинків, поведінки [6; 7].

В умовах перехідного періоду до стабільної демократичної системи, яким прямує наша держава, ідеї громадянської освіти є фундаментальною складовою формування громадянської культури особистості, яка цінує та готова відстоювати ідеали свободи, демократії, життєві цінності, права людини.

Навчальні заклади різного типу і вищі заклади освіти у першу чергу є осередками виховання та піднесення у молоді демократичної громадянської культури, формування громадянської компетентності, політико-правових знань, гідності й відповідальності молодих людей, усвідомлення та визнання ними демократичних принципів життя та пріоритету прав людини.

Питання про місце світоглядної (історико-філософської) підготовки в системі вищої освіти так чи інакше розглядають у своїх працях І. Богданова, С. Болсун, І. Підласий, О. Савченко, С. Трипольська, Л. Хомич та інші.

Філософську та історичну освіту майбутніх фахівців учені розглядають як процес освоєння та осягнення студентами тенденцій суспільного розвитку, формування громадянської самоідентичності, залучення їх до системи цінностей, норм і відносин суспільства, формування певних соціальних якостей та громадянської культури як компоненту професійного становлення. Таке бачення зумовлене тим, що світогляд кожної сучасної молодої людини обов'язково містить тією чи іншою мірою, в очевидному чи перетвореному вигляді філософсько-історичні уявлення – ідеї, ідеали, переконання, погляди на історію, які ведуть її до таємниць людського буття, забезпечують умови для формування здатності приймати не лише буденні рішення, а й нести відповідальність за рішення, що стосуються соціального порядку в цілому.

Громадянська спрямованість історичної освіти полягає в «олюдненні» історії, виокремленні її «громадянського змісту» та аксіологічної цінності історичного факту, події, явища, тенденцій суспільного розвитку. Побудована на означених засадах, вітчизняна історія як навчальна дисципліна у вищому навчальному закладі, зазначають науковці, сприяє формуванню майбутнього фахівця, здатного бачити світ та всі його спільності та відмінності, сприймати себе у взаємозв'язку з іншими та розуміти необхідність враховувати пріоритети і цінності всіх – індивідів, груп людей, націй.

Етика, як філософія моралі, несе теоретичні знання про моральні

цінності, відображає моральну свідомість у всій її складності та суперечливості, дає розуміння морального виміру поведінки особистості, дій соціальних суб'єктів, виступає універсальним способом регуляції діяльності і поведінки особистості. Предметом естетики є чуттєве пізнання навколишньої дійсності з її різноманітними напрямками. Тяжіння людини до естетичного – це не просто обмежене задоволення її потреб, це незмінне внутрішнє зростання, становлення особистості, важливий чинник її загального розвитку і творчого удосконалення.

Такі навчальні предмети як «Етика» та «Естетика» повинні допомогти сучасній людині осмислювати життя у його багатозначності та глобальності; розуміти мораль як загальнолюдське явище; набути навичок етичного, естетичного загальнокультурного аналізу суспільства; формувати моральні цінності, ідеали, моделі поведінки етичної та естетичної культури майбутнього фахівця.

Однак вивчення передового педагогічного досвіду свідчить про те, що проблема формування громадянської культури майбутніх фахівців гуманітарної сфери у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін не була ще предметом комплексного філософського, соціологічного, психолого-педагогічного дослідження. Виходячи з предмету нашого дослідження, необхідно визначити принципи структурування навчального змісту соціально-гуманітарних дисциплін та навчального процесу, шляхи формування громадянської культури майбутніх фахівців гуманітарної сфери у процесі навчання. На основі проведених нами теоретичних досліджень ми визначили наступні принципи структурування навчального змісту соціально-гуманітарних дисциплін та навчального процесу: культуровідповідність, діалог та міжпредметні зв'язки. Урахування цих принципів, на наш погляд, дозволить зробити процес формування громадянської культури більш результативним і ефективним. Коротко охарактеризуємо кожний з них:

1. Принцип культуровідповідності. Особливої ваги реалізація цього принципу набуває в процесі формування у студентів здібності до культурної ідентифікації, тобто усвідомлення своєї приналежності до певної культури, інтеріоризації цінностей (їх сприйняття як власних), вибору і здійснення культуровідповідного способу життя, поведінки, самодетермінації. Полем культурної та громадянської самоідентифікації та самодетермінації майбутнього фахівця є українська історія та національна культура, тому і культурне ядро змісту його виховання становлять універсальні загальнолюдські, загальнонаціональні та громадянські цінності. Така орієнтація педагогічного процесу, його цілей, завдань, змісту і т.ін. є дуже

важливою передумовою ефективності викладання предметів, що утворюють цикл соціально-гуманітарних дисциплін.

2. Принцип діалогу. У сучасній педагогіці цей принцип має характер духовного спілкування вчителя з учнем стосовно предмету комунікативної взаємодії. Він визначається єдністю спільних прагнень викладача і студента до накопичення досвіду і виступає передумовою як взаємонавчання, так і самовиховання всіх учасників діалогу. Діалог і співтворчість є першоосновою, на якій розвивається вся система навчання. Спільний пошук істини-ідеалу в осягненні феномена наукових знань, в тому числі й громадянської спрямованості, сучасна педагогіка розглядає як певну традицію навчання. Важливими компонентами цієї традиції дослідники (зокрема, Л. Надирова) називають опору на безпосередньо пережитий у комунікативній взаємодії досвід і підкреслюють значущість традицій для передачі невербальної мови культури. Зауважимо, що традиція виявляє культурно-історичну спадкоємність і стійкість засобів, в яких втілюється її зміст. Усна традиція у вихованні не є ідентичною вербальному коментарю, це безпосередній, живий характер способу передачі потрібної інформації.

3. Принцип міжпредметних зв'язків. Він ґрунтується на універсальному зв'язку явищ культури, науки, асоціацій у людській свідомості. Зазвичай його трактують як налагодження взаємозв'язків між предметами при розгляді спільних або споріднених за змістом питань. Однак оптимальним варіантом реалізації цього принципу є міжпредметні зв'язки між моделями навчання, які застосовуються в педагогічному процесі. Завдяки цьому реалізуються принцип творчої організації навчального процесу (співтворення педагогом і учнем нового досвіду, нового громадянського, особистісно-професійного знання), а також принцип врахування специфіки професійної діяльності майбутнього фахівця та його індивідуальних якостей, єдність когнітивного, аксіологічного, комунікативного та діяльнісного компонентів.

Отже, сама природа феномену «громадянська культура» вимагає глибоко особистісного ставлення до держави, її історії та культури, що вимагає довірливого діалогу між учасниками навчально-виховного процесу.

У цілому зазначені принципи сприяють побудові відповідних моделей навчального процесу, які використовуються у вищих навчальних закладах, реалізуються комплексно, забезпечуючи професійну підготовку майбутніх спеціалістів – фахову і громадянську. Загальнокультурний контекст, соціокультурна динаміка і специфіка громадянської діяльності виявляють актуальність інноваційних моделей навчання, які, відповідно до особистісно орієнтованого навчання, спираються на ідеї інтегративності, діалогу,

паритетних суб'єкт – суб'єктних відносин.

Порівняльно-педагогічні та методичні дослідження практики навчання і виховання, дають можливість створити цілісне уявлення про досвід інноваційних пошуків щодо побудови навчального процесу у вищій школі та визначити ефективні шляхи формування громадянської культури майбутніх фахівців гуманітарної сфери у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін. Учені вважають, що завдяки інноваційним дослідженням, навчальний процес збагачується різними видами пошукової діяльності: дослідницькою (постановка проблеми, висунення та перевірка гіпотез, генерація ідей тощо); ігровою – в предметно-змістовому та соціально-психологічному аспекті; рефлексивною – в гносеологічному та емоційно-особистісному плані. Такі види пошукової діяльності спрямовані на активізацію розвиваючого потенціалу навчання, на партнерську взаємодію і демократичні взаємовідносини між викладачем і студентами, максимальне залучення усіх учасників навчання в цей процес, особистісно-професійну здатність педагога до гнучкої взаємодії з учнями, що відповідає сутності і змісту особистісно орієнтованого виховання й навчання.

Пошуковий підхід реалізується в моделях навчання на основі дискусії, дослідження і гри. Навчання, в основі якого лежить пошуковий підхід і принцип проблемності, спонукає до дискусії, яку Б. Степанишин справедливо називає «торжеством всієї методики вчителя» [8; 124]. Як свідчить досвід вищої школи США, *модель навчальної дискусії* оптимально реалізується в невеличких групах (групова терапія, мозковий штурм, акваріум). *Модель навчання на основі дискусії* є одним із характерних втілень організації проблемного навчання, орієнтованого на творчий пошук, формування культури рефлексивного мислення, всебічного розкриття кожного студента як неповторної особистості, і дозволяє вирішувати такі проблеми:

- реалізація гуманітарної парадигми у процесі дискусії як однієї з важливих умов упровадження громадянського навчання й виховання;
- збагачення учнів загальнолюдськими духовними цінностями;
- використання емоційного співпереживання у процесі сприймання навчального матеріалу;
- педагогічне спілкування, діалог учасників навчального процесу як можливість збалансувати індивідуальний вияв кожного із загальними нормами співжиття.

Головною рисою дискусії, на думку М. Кларіна, є те, що вона має «цілеспрямований і упорядкований обмін ідеями, судженнями, думками у групі заради пошуку істини (точніше, істин), причому всі учасники беруть участь в організації цього обміну» [9]. Цілеспрямованість дискусії – не в її

підпорядкуванні дидактичним завданням – засвоєнні фактичних знань або точок зору, а чітке для кожного студента прагнення пошуку нових знань – орієнтир для наступної самостійної роботи, самовиховання. Звідси увага до дискусії не тільки як до засобу активізації, але й як способу поглибленої роботи зі змістом предмету, виходу за межі засвоєння фактичних відомостей, творчого використання отриманих знань. У навчальній дискусії ставиться мета поступово поглиблювати навчання не за рахунок розширення змісту навчального матеріалу, а шляхом створення умов засвоєння його студентами на більш високому понятійному рівні.

Серед визначальних рис дискусії можна виділити такі: групове обговорення проблем, вибір ведучих і учасників у процесі обговорення, відповідна організація місця і часу роботи, взаємодія учасників у процесі обговорення, спрямованість на досягнення навчальної мети.

Світовий педагогічний та методичний досвід накопичив низку прийомів організації обміну думок, які є згорнутими формами дискусії. До них належать:

- «круглий стіл»: бесіда, у якій на рівних бере участь невелика група студентів (до 5 осіб), відбувається обмін думками як між учнями, так з «аудиторією» (решта академічної групи);

- «засідання експертної групи» («панельна дискусія»): спільне обговорення висунутої проблеми учасниками групи (4–5 студентів з визначеним заздалегідь головою) та обговорення доповіді (досить стислої, у якій кожен доповідач висловлює свою позицію);

- «форум»: обговорення, що нагадує «засідання експертної групи», у ході якого ця група обмінюється думками з «аудиторією»;

- «дебати»: формалізоване обговорення, яке побудоване на основі виступів учасників-представників двох протилежних команд-суперників та заперечень до цих виступів. Варіантами такого обговорення є «британські дебати», що нагадують процедуру обговорення проблемних питань у Британському парламенті;

- «засідання суду»: обговорення, що імітує слухання справи у суді, на якому чітко розподіляються ролі всіх учасників.

Серед форм навчальної дискусії можна виділити і «техніку акваріума» – особливий варіант організації групової взаємодії. Цей різновид дискусії застосовується у роботі з матеріалом, зміст якого пов'язаний із суперечливими підходами, конфліктами, розбіжностями. М. Кларін вважає, що саме такий варіант дискусії робить акцент на процес презентації точки зору та її аргументації і пропонує таку процедуру роботи за «технікою акваріума»:

- постановка проблеми перед групою;
- розподіл студентів на групи, що сидять у колі;

- вибір того, хто буде представляти позицію цілої групи;
- обговорення проблеми, досягнення згоди;
- відстоювання своєї позиції (допомагати дозволяється лише записами, де сформульовано певні зауваження й вказівки);
 - консультування (викладач дозволяє представникам взяти «тайм-аут» для консультацій);
 - закінчення обговорення (після закінчення призначеного часу, або після вирішення проблеми);
 - аналіз проведеного (критичне обговорення «техніки акваріума» цілим класом).

Заняття з використанням навчальної дискусії мають специфічний зміст: їх варто проводити за такими темами, де студенти повинні не просто засвоїти знання, навіть системно, а й обов'язково знайти шляхи вирішення певної проблеми.

Можна визначити такі основні прийоми введення в дискусію:

- визначення проблеми вчителем або учнями після вступного слова;
- бесіда;
- рольова гра;
- демонстрація навчального матеріалу чи кінофільму;
- інсценізація;
- стимулюючі запитання.

Щоб максимально використати можливості дискусії і залучити всіх студентів до роботи, доцільно створювати творчі групи, доручаючи їм різні завдання. При певних формах проведення дискусії корисно визначити групу опонентів, а також розподілити ролі: «ведучого», «аналітика», «протоколіста», «спостерігача».

Дискусійна модель за своєю природою є діалогічною.

Навчальна модель на основі дослідження спирається на безпосередній досвід студентів. Для педагога важливими є участь у роботі і мінімальна екстраполяція власного досвіду в пошуковий процес студента. Дослідницька модель відповідає вимогам, які висувають до професійної підготовки майбутнього фахівця – здатність самостійно застосовувати методи наукового пізнання в усіх видах діяльності, розвиток значного дослідницького потенціалу. Пізнавальні конфлікти, які виникають в процесі дослідження, стимулюють у студентів усвідомлену потребу збору, аналізу і узагальнення даних, висунення і перевірки гіпотез.

Застосування дослідницького підходу в навчанні спрямоване на формування в студентів вищих навчальних закладів досвіду самостійного пошуку нових знань та шляхів їхнього використання в нестандартних умовах.

Метою моделі навчання на основі дослідження є набуття студентами навиків дослідницької роботи, формування активної, творчої особистості. Роль викладача в цьому процесі полягає в спрямуванні слухачів на осмислення проблеми в цілому; створенні умов для пошукової творчої діяльності; організації самостійної пошукової діяльності.

Ігрова модель навчання дає змогу активізувати творчий потенціал для оволодіння знаннями, застосовувати їх у реальному житті. Зазвичай ігрові моделі організації навчання широко застосовуються в шкільних закладах освіти. На нашу думку, ігрова модель навчання повинна використовуватися також і в вищих навчальних закладах під час вивчення предметів будь-якого циклу. Представимо що собою являють рольові ігри.

Дидактична (навчальна) гра – це гра за правилами, підпорядкованими досягненню заздалегідь накресленого ігрового результату (за М.В. Кларінім). На відміну від ігрової діяльності, цілеспрямована дидактична гра передбачає момент змагання. У 60–80 роках ХХ ст. у США, поряд із грою, у навчальний процес було включено імітаційне моделювання: ретельне дослідження реальної або імітованої ситуації з метою виявлення її конкретних і загальних якостей. Методика вивчення конкретних ситуацій, в яких головною особою є учень, була розроблена у Гарварді і застосовувалася у бізнес-школах, а пізніше у системі професійної освіти для навчання менеджменту. Модель навчального процесу, який ґрунтується на грі, вводить учнів в ігрове моделювання явищ, що вивчаються, та надає їм новий життєвий досвід.

Особливе значення в цьому процесі набуває доцільна організація *педагогічного спілкування*, яке за своїм характером може бути міжособистісним, груповим, індивідуально-груповим і колективно-індивідуальним. Спілкування дозволяє інтегрувати різноманітні зони реальності повсякдення, єднає смислові поля, навчає бачити знання, адже мова – це буття, яке засвічує еволюцію. І саме завдяки мові студенти набувають:

- здатності бачити цілісність та поєднувати елементи у цілісній смислотворчості;
- здібності до системного мислення та системного аналізування;
- спроможності до осмислення та формування власної системи понять, а отже і знань;
- комунікативних навичок.

Зазначені шляхи формування громадянської культури майбутніх фахівців гуманітарної сфери у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін у значній мірі визначаються організаційними формами їхнього втілення. Це можуть бути лекції, семінари, тренінги, бесіди, диспути й

обов'язково певним чином організована самостійна робота учнів (реферати, доповіді). Окреслена проблема потребує окремого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боришевський М. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості / М. Боришевський // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. – К., 1997. – С. 21–25.
2. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз). / І. Кресіна – К., 1998. – 365 с.
3. Мостяєв О. Молоде покоління у пошуках стабілізуючих цінностей сучасного українського суспільства / О. Мостяєв // Матеріали методологічного семінару Академії педагогічних наук України «Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія» (12 листопада 1998 р., Київ). – К. : Гнозис, 1998. – С. 513–519.
4. Чудновский В. О некоторых прикладных аспектах проблемы смысла жизни / В. Чудновский // Мир психологии. – 2001. – № 2. – С. 82–89.
5. Шимановський М.М. Виховання громадянської толерантності як цінності / М.М. Шимановський // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. – К., 1997. – С. 214–215.
6. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави : Проект // Освіта України. – 2000. – 9 серпня. – С. 6–7.
7. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI)». – К. : Райдуга, 1994. – 62 с.
8. Степанишин Б. Викладання української літератури в школі : методичний посібник для вчителя / Б. Степанишин – К.: Просвіта, 1995. – 254 с.
9. Кларин М. Инновации в мировой педагогике / М. Кларин. – М., 1998. – 180 с.